

Григорій ОХРИМЕНКО,
Світлана ЛОКАЙЧУК,
Наталія СКЛЯРЕНКО,
Зоя ШУМЕЙКО

Пам'ятки стжижовської культури в межиріччі Горині та Стиру

У довіднику Рівненської обл. І. Свешнікова та Ю. Нікольченка на території Корецького р-ну подано лише кілька пунктів, належних до доби бронзи [Свешніков, Нікольченко, 1982, с. 65-66]. Насправді їх повинно бути набагато більше, тому що басейни Случі та Горині були надзвичайно важливими сполучними артеріями в системі культурного обміну тих часів [Бунятян, Самолук, 2011, с. 247-257].

Унікальним етнокультурним явищем середини доби бронзи на території Волині є стжижовська культура (СК). Цілком імовірно, що початковий її ареал формування знаходився у межиріччі Стиру та Горині.

Приблизно в XXII ст. до н. е. на теренах Західної Волині *на основі прийшлого зі сходу катакомбного населення* (рис. 4; рис. 5; рис. 6) *поступово формується стжижовська культура*. За новішими датуваннями, поява СК припадає на 2000-1950 рр. до н. е. (Kadrów, Machnik, 1992, s. 91-92; Kadrów, 1995, s. 22) [Kadrów, Machnik, 1997, s. 79]. (Хоча є й інші точки зору [Бандрівський, 2006, с. 16]). Її формування відбувалося на підґрунті етнокультурних зв'язків культури шнурової кераміки (КШК), культури кулястих амфор (ККА), середньодніпровської культури (СДК), але «степова традиція» в цьому випадку стала домінуючою [Głosik, 1968, s. 66; Свешніков, 1990, с. 74; Taras, 2005, s. 180-181]. Певний вплив на її становлення мали також городоцька-здобицька та межановицька культури [Свешніков, 1974, с. 158, 159 та ін.]. Продовження традицій ямної, катакомбної культур проявилось, зокрема, в обробці кераміки (протиранні поверхні віхтем трави), подібності окремих форм посуду СК [Taras, 2005, rys. 1, rys. 2].

Автор статті «Припонтійсько-західноволинські етнокультурні зв'язки за доби бронзи» виділяє три періоди СК: I – ранньостжижовський або достжижовський (приблизно XXII-XXI ст. до н. е.), II – власне сформованої стжижовської культури (приблизно XX-XVIII ст. до н. е., III – пізньостжижовський – етап взаємодії стжижовської та бабинської культур (приблизно XVIII-XVI ст. до н. е.) [Охріменко, 2011].

У цій розвідці звертаємося до двох пам'яток, розташованих біля Стиру та Горині: Стадники Острозького р-ну Рівненської обл. (рис. 3) та Гнідава Луцького р-ну Волинської обл. (рис. 2). Обидві пам'ятки згадуються в текстах польського дослідника Єжи Глосіка [Głosik, 1968] (Стадники), доктора історичних наук Ігоря Свешнікова [Свешніков, 1990], Олексія Златогорського та Андрія Бардецького [Златогорський, Бардецький, 2010], довіднику Михайла Кучинка та Григорія Охріменка «Археологічні пам'ятки Волині» (1995) [Кучинко, Охріменко, 1995] та ін. Проте інформаційне значення вищеназваних пунктів у вивченні цього періоду і досі розкрито далеко не повно.

І. Відомості про пам'ятку СК у с. Стадники Острозького району Рівненської обл. подає у своїй монографії Є. Глосік [Głosik, 1968]. Він зазначає, що на полях маєтку в селі (?) у 1930 р. Якуб Гофман – професор гімназії в Рівному – дослідив ґрунтове скелетне поховання, обставлене камінням. Цю пам'ятку віднесено до культури кулястих амфор, хоча лише чотирибічна суцільно шліфувана сокира може бути належна до неї. Решта кераміки датується кінцем середнього періоду доби бронзи – це стжижовська (СК) та бабинська (багатоваликівської кераміки) культури (рис. 3).

Опис кераміки: 1. Велика, широковідкрита посудина з овальним тулубом. Коротка горловина вигнута назвоні, вінця посудини потовщені, заокруглені. Шийка горщика відокремлена від нижньої частини підтрикутним валиком, який орнаментований навскісними насічками. Нижче, через певний інтервал, нанесено подібні горизонтальні валики. На них також є навскісні карбування в різних напрямках. Короткими рисками прикрашений і край вінець. Колір виробу ясно-бронзовий, аж до жовтого, на зламі – темно-сірий. Поверхня виробу дещо прогладжена (протерта віхтем трави), трохи жорстка з помітними слідами подряпин. Як домішку використано пісок та дрібну жорстку (?). Діаметр отвору – 23,5 см, діаметр тулуба – 30,5 см, товщина стінок – 1,2 см (рис. 3: 1).

2. Фрагмент (ручка) великої посудини. Поверхня «вуха» прикрашена подвійними лініями шнура. Прилеглі частини також орнаментовані, але однорядними відтисками шнура. Барва бронзова, в середині чорна. Наявна домішка піску та жорстви. Довжина «вуха» – 6 см, ширина – 2,5 см (рис. 3: 2).

Біля небіжчика були й інші подібні уламки посуду та біконічне прясельце. Крім кераміки, тут виявлено велику крем'яну сокиру довжиною 16,1 см, ширина її в середній частині – 5,5 см, вістря – 7 см, обуха – 3,2 см, товщина – 2 см. Колір сіро-коричневий з бронзовими смугами. Поверхня покрита світлою патиною (рис. 3:3).

Це поховання до певної міри загадкове. Той факт, що воно обставлене каменями і в ньому знайдено крем'яну сокиру, не означає, що його беззаперечно можна віднести до ККА. Такі ґрунтові поховання були відомі і в городоцько-здовбицькій, і в бабинській культурі (БК). Саме до останньої, не виключено, воно належить. Кераміка, виявлена тут, характерна для БК та СК – культур, носії яких мали дещо споріднене походження і добрі стосунки.

II. У фондах Волинського краєзнавчого музею зберігається унікальний звіт М. В. Матвієйка, присвячений описові старожитностей з околиць Луцька Волинської обл. – про археологічні роботи, що проводилася на Церковній гірці біля с.Рованці. І. К. Свешніков у відгуку на нього зазначає, що автор звіту подає топографічний план урочища «Церковна гірка», а також опис знайдених ним під час розвідувальних робіт археологічних матеріалів – уламків посуду культури лінійно-стрічкової кераміки, поховань стрижівської культури та виявленого в них інвентарю, кераміки стрижівської культури та кам'яних і крем'яних знарядь різних періодів, зібраних на березі Стиру (всього 63 стор. машинопису). До звіту додано 32 фотовідбитки знайдених на ньому крем'яних, кам'яних, кістяних та глиняних виробів і загального виду «Церковної гірки» з боку заплави лівого берега р. Стир. На думку І. К. Свешнікова, автор звіту дуже докладно описує топографію досліджуваного ним поселення та окремі групи виявлених на ньому пам'яток. До звіту додані гарно зроблені малюнки та фотовідбитки. Необхідно також відмітити величезну роботу, проведenu автором звіту по докладному обстеженню «Церковної гірки» та педантичному зборі на її площі археологічних матеріалів.

Виявлення невідомого багатощарового поселення в околицях Луцька і досі має велике наукове значення. Зокрема, цінною з наукової точки зору є колекція артефактів лінійно-стрічкової кераміки та відкриття поселення і могильника стрижівської культури. Високо оцінюючи результати розвідувальних робіт М. В. Матвієйка (рис. 1), І. К. Свешніков рекомендував швидше пустити їх у науковий обіг шляхом публікації на сторінках наукових збірників. Рецензент додає, що культурна належність основної маси описаних у звіті матеріалів визначена правильно, автор виявив чималу обізнаність з археологічною проблематикою. Не зважаючи на те, що М. В. Матвієйко не був спеціалістом-археологом, він самотужки опанував основну наукову літературу, і на практиці проявив здібності до археології.

Загалом І. К. Свешніков високо оцінив звіт М. Матвієйка про пам'ятки на Гнідавській Гірці. Проте рецензент – авторитетний

львівський археолог і один з найкращих знавців СК – зазначав, що на сучасному рівні наших знань про стжижовську культуру ми ще неспроможні виділити серед цих пам'яток матеріали достжижовського чи ранньостжижовського та стжижовського періодів (йдеться про матеріали з поховань на «Церковній гірці»). Подібний керамічний матеріал відомий з ряду поселень на території Волинської області (Вишків, Коршів, Торчин, Валентинів та ін.). Вони дійсно відрізняються низкою ознак від типового матеріалу стрижівської кераміки, але поки що всюди, де це можна було простежити, їх було знайдено разом із «класичним» стрижівським матеріалом. Тому, до часу з'ясування цього питання, підомний матеріал з поселення на «Церковній гірці» та знахідки з дуже поруйнованих поховань не слід було б у звіті ділити на пам'ятки дострижівського й стрижівського часу.

Непереконливим вважає І.К.Свешніков типологічні розшуки автора звіту перехідних ознак, які свідчили б про поступовий перехід кераміки одного типу в другий: відсутність «розчесів» на вінцях, шийках і вушках типово стрижівського посуду є звичайним явищем так само, як і наявність чи відсутність гудзів на вінцях або під ними. І.К.Свешніков зауважує, що дискусійним – також лишається вживання терміна стрижівська культура замість стжижовська культура, пояснюючи це тим, що без достатньої і вичерпної наукової аргументації у спеціальній публікації не можна переіменувати археологічні культури, назви яких широко увійшли в наукову міжнародну літературу. Це суперечить науковій етиці.

Найважливішою частиною звіту є опис чотирьох поховань стжижовської культури, виявлених на цій високій ділянці берега Стиру в передмісті Луцька – Гнідаві, а саме – на Гнідавській гірці. Виявлені вони були в кінці 60-тих років минулого століття з південного боку пагорба в обриві правого берега р. Рудка (висота над долиною – 10 м). Сліди поселення СК зустрічаються переважно в центральній частині пагорба, на відстані 200-250 м від згаданого обриву. Необхідно відмітити, що поховання СК часто знаходяться на самих поселеннях або поблизу них на відстані кількох сот метрів, переважно на підвищених місцях.

Рештки поховань потрапили на поверхню після оранки плугом. Їх було помітно в радіусі 3 м. Людські кістки знаходилися переважно на глибині 0,3 м. Вони належали двом дорослим особинам та 3 дітям. Всі поховані лежали поруч (відстань між ними не вказана). Чоловіче (?) поховання є більш пошкодженим – і не лише плугом, а й під час спорудження давньоруської землянки. З правого боку від голови чоловіка стояла дворучна амфора (рис. 1). Теж з правого боку, але на

рівні стоп знаходилося поховання жінки (?). З її лівого боку – нижче грудей – лежали рештки трьох дітей (двоє поряд, третьою – нижче, на рівні ніг). Жінка лежала горілиць, головою на захід, і руками, випростаними вздовж тулуба. Кістки долонь і стоп збереглися. Від її чола до сучасної поверхні – 0,3 м. На те, що це жіночий скелет, вказують кістки таза. Ліворуч голови жінки стояла мисочка (рис. 2: 1), в яку впиралися кінці чоловічих стоп. Праворуч жіночого скелета досліджень не велося. Біля мисочки було крем'яне знаряддя – відщеп. Тут же був вінчик посудини зі шнуровим орнаментом, можливо, амфори. Від чоловічого скелета залишилося небагато: розчавлений череп, кілька хребців, частини ребер, раменні кістки, кісточка стопи. Цей скелет лежав так само, як і жіночий – на спині, головою на захід. Біля чоловічого кістяка був фрагмент посудини з реберчатими валиками. Поруч з амforoю біля голови чоловіка був ще серп.

Кістки дітей збереглися погано – лише фрагменти черепа. Вони розміщені на площині 0,5 м²: два поруч – вище, третій – нижче. Склалось враження, що кістяки лежали на правому боці, повернені в бік більших скелетів (?), можливо, в скорчених позиціях, тому і займали мало місця. Один із скелетів, розташований ближче до жіночого кістяка, належав, можливо, дівчині – біля нього знайдена прикраса – черепашка з отвором. Тут були і раменні кістки, й інші, які вказували на скорчену позицію. Все це у шарі перехідного суглинку – підґрунті, тобто не виключено, що поховальні заглибини були в підґрунті, доходили до материка.

Опис матеріалів: 1. Біля чоловічого скелета було знайдено амфору, висотою 32 см з двома невеликими дугоподібними ручками, прикріпленими нижче горла на плічках, посудина мала розхилений край вінець. Діаметр дна 10,5 см, подібним є і діаметр вінець. Найбільший діаметр боків – 24 см зафіксовано на висоті 15 см від денця. Посудина прикрашена невеликими валиками – по одному між вушками і на рівні їх верхнього прикріплення. Поверхня не вирівняна, а ніби подзьобана, згладження відсутні. Колір світло-сірий з темними і коричневими плямами. В середині темно-сіра. Випал не рівний, але посудина міцна. В тісті є дрібні частинки шамоту. Товщина стінок 8,8 мм, вінець 7,6 мм (рис. 2: 2).

2. Мисочка має такі ж розміри, як низ вище описаної амфори. Денце ледь виділене, вінця дуже часто загнуті до середини. Край потоншений, а лінія зрізу нерівна. Діаметр вінця – 16 см. Висота з одного боку 8 см, з іншого – 8,5 см. Вона дещо асиметрична. Є чотири «гудзики» – 2-3 мм нижче краю вінець. Згладження недбале. Темно-сірий колір, ззовні зі світлішими плямами, в середині темніший. Товщина стінок 6,5-9 мм (рис. 2: 1).

3. Ще одна амфора мала висоту 17,2 см. Діаметр горла – 8,8 см. Найбільше потовщення боків – 14,8 см на висоті 6 см від денця. Діаметр денця 9,4 см. Вінця дещо розхилені, колір сіро-жовтий з коричневим, особливо в нижній частині тулуба (рис. 2:3).

Варто віддати належне проникливості, уважності М. В. Матвієйка в оцінці кераміки з гнідавського поховання. Він помітив її незвичайність, нетиповість на фоні інших нечисельних тоді керамічних матеріалів СК із території Волині. Особливість цього посуду пояснювалася його хронологічним місцем – пізнім періодом – і, зважаючи на це, дослідник правильно поставив питання про кілька періодів СК.

На початковому етапі формування стжижовської культури основною зоною її поширення були, очевидно, басейни Стиру та Горині. В пізній період СК в межиріччі цих річок з'являються пам'ятки культури багатоваликвої кераміки, які тісно взаємодіяли із СК (Дубно-Волиця, Гнідава, Перевередів та ін.). Значення Гнідави полягає в тому, що на ній виявлено яскраві і численні приклади зв'язків СК з культурою багатоваликвої кераміки (наприклад, розкоп 10: об'єкт 25 та об'єкт 29 – роботи ДП «Волинські старожитності» 2009 р. [Златогорський, Бардецький, 2010]).

Отже, передчасно висловлений здогад М. Матвієйка про різні етапи розвитку стжижовської культури – достжижовського й стжижовського – знайшов підтвердження приблизно через півстоліття, і не лише на Гнідаві.

Додаток

Біографічна довідка про Мирона Васильовича Матвієйка

Коротко описує його біографію Ю. Шаповал у статті «Доля Мирона Матвієйка». Народився він 24 січня 1914 року в с. Беримівці Зборівського району Тернопільщини в родині греко-католицького священика. Освіта – незакінчена вища медична. Член ОУН з 1930 року. Організаційні псевда – «Див», «Жар», «Тамзес», «Усміх». Від початку війни між фашистською Німеччиною та СРСР перебував у Львові, служив у спецоргані – абвер-3 (контррозвідка вермахту), брав участь в акціях проти радянських партизан і підпільників. З 1944 року працював у Мюнхені в референтурі Служби безпеки Закордонних Частин ОУН, а з 1947 року очолював СБ. Під псевдом «Модді» навчався в англійській розвідшколі. Належав до близького оточення Степана Бандери.

За допомогу у ліквідації націоналістичного підпілля М. Матвієйка спеціальним Указом Президії Верховної Ради СРСР 19 червня 1958 року було помилувано і звільнено від кримінальної відповідальності. Після бурхливих подій, пов'язаних із тавруванням «ворогів-націоналістів», він захопився археологією і творчістю художника Мурашка, облаштував особисте життя.

Доживав свій вік «мальтійський сокіл» на Волині, у близькій його душі сільській місцевості. Згодом він переїхав на Львівщину, де і помер у селі Павлові Радехівського району 10 травня 1984 року.

Література

1. Бандрівський М. Північно-західна периферія культурного кола Бабино: спостереження за хронологією та поховальним обрядом / М. Бандрівський // Історія релігій в Україні: Науковий щорічник. – Львів: Логос, 2006. – Кн. I. – С. 8-21.
2. Бунятян К. Прояви середньодніпровської культури на теренах Волині і проблема давніх шляхів /К. Бунятян, В. Самолук // Między Bałtykiem a Morzem Czarnym. Szlaki międzymorza IV-I tys. przed Chr. / Red. M. Ignaczak, A. Kosko, M. Szymt-Poznań: Wydawnictwo Poznańskie, 2011. – С. 247-257.
3. Златогорський О. Дослідження багатопшарового поселення Гнідавська Гірка біля Луцька у 2009 році / О. Златогорський, А. Бардецький // Materiały i Sprawozdania Rzeszowskiego Ośrodka Archeologicznego. – Rzeszów, 2010. – Т. XXXI. – S. 101-114.
4. Кучинко М. Археологічні пам'ятки Волині / М. Кучинко, Г. Охріменко. – Луцьк: Волинська обласна друкарня, 1995. – 166 с.
5. Матвієйко М. В. Звіт про роботи на Гнідавській Гірці 1967 р. [рукопис].
6. Охріменко Г. Пам'ятки та поховальний обряд Стжижовської культури// Археологічна спадщина Яна Фітцке. – Луцьк: Волинська обласна друкарня, 2005. – С. 386-418.
7. Свешников И. Стжижовская культура / И. Свешников // Археология Прикарпатья, Вольни и Закарпатья. – К. : Наук. думка, 1990. – С. 68-74.
8. Свешніков І. К. Довідник з археології України. Ровенська область / І. К. Свешніков, Ю. М. Нікольченко. – К.: Наук. думка, 1982. – 116 с.
9. Свешніков І. Історія населення Передкарпаття, Поділля і Волині в кінці III – на поч. II тис до н.е. / І. Свешніков. – К. : Наук. думка, 1974. – 202 с.
10. Свешніков І. К. Відгук на звіт Матвієйка. – 1968 [рукопис].
11. Шаповал Ю. Доля Мирона Матвієйка // oun-ura.org.ua/articles/matviejko.html – С. 1-8.
12. Głosik J. Kultura strzyżowska / J. Głosik // Materiały starożytne. – Wrocław-Warszawa-Kraków: Zakład narodowy im. Ossolińskich. – 1968. – Т. XI. – S. 7-117.
13. Kadrów S. Kultura mierzanowicka. Chronologia, taksonomia i rozwój przestrzenny / S. Kadrów, J. Machnik // Prace komisji archeologicznej. – Kraków, 1997. – № 29.
14. Taras H. Oddziaływania wschodnioeuropejskie w starszych fazach epoki brązu na społeczności w dorzeczu górnej i środkowej Wisły (ze szczególnym uwzględnieniem Lubelszczyzny) / H. Taras // Wspólnota dziedzictwa archeologicznego ziem Ukrainy i Polski: Materiały z konferencji, zorganizowanej przez Ośrodek ochrony Dziedzictwa Archeologicznego. – Łańcut, 2005. – S. 179-194.

Рис. 1. М. В. Матвієйко (у центрі) з юними помічниками. 1970-ті рр.
Фото Г. Охріменка

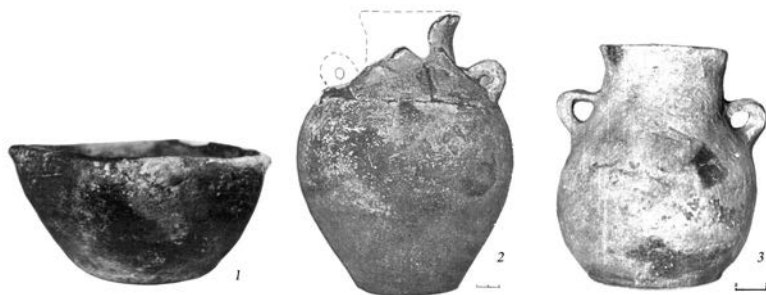

Рис. 2. Гнідава. Посуд СК з поховання.
Фото М. Матвієйка

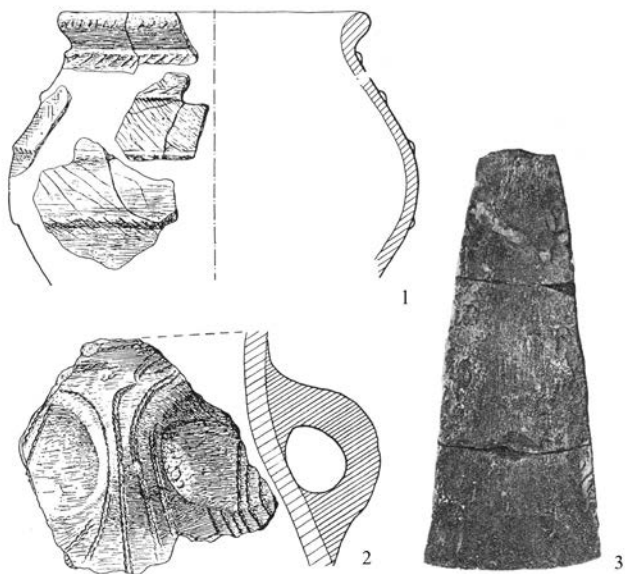

Рис. 3. Кераміка СК та БК (1-2) та розбита крем'яна сокира з поховання ККА (3). Стадники, Рівненська обл.: 1 – 1/6 н.в.; 2, 3 – 2/3 н.в. (за С. Глосіком) [Głosik, 1968, tabl. XXVI]

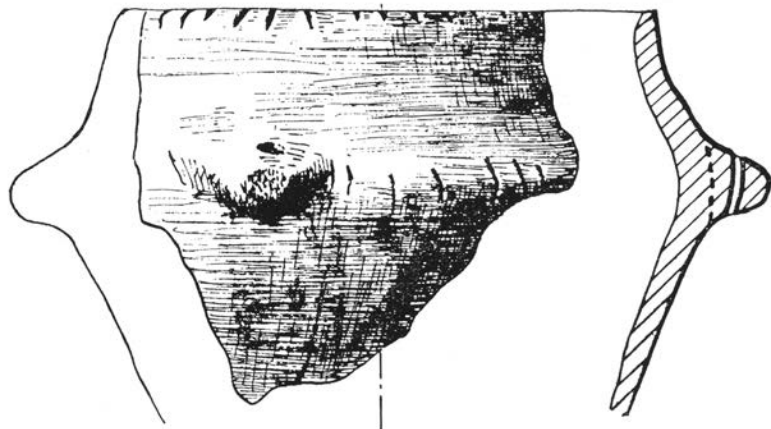

Рис. 4. Кераміка катакомбної культури (?). Закопи, Здолбунівський р-н: 1 – 1/6 н.в.; 2, 3 – 2/3 н.в. [Głosik, 1968, tabl. XXXII]

Рис. 5. Городок, Рівненський р-н Рівненська обл.
Горщик катакомбної культури (?). З музею Ф. Штенгеля.
Фонди Рівненського краєзнавчого музею.
Фото Г. Охріменка

Рис. 6. Вишків, Луцький р-н Волинська обл. Горщик катакомбної культури (?).
Фонди Волинського краєзнавчого музею.
Розкопки ДП «Волинські старожитності».
Фото Г. Охріменка